

EBÜ'S-SAÂDÂT

(bk. İBNÜ'Ş-ŞECERİ).

EBÜ'S-SÂC

(أبو الساج)

Ebü's-Sâc Dîvdâd b. Yûsuf Dîvdest
(ö. 266/879)

Abbâsîler devri

Türk kumandanlarından,
Azerbaycan'da hüküm süren
Sâcoğulları hânedanının
kurucusu.

Üşrüsene menşeli olup Halife Me'mûn devrinde Ahmed b. Ebû Hâlid'in 207 (822-23) yılında bu bölgeyi fethetmesi üzerine Irak'a getirilerek yeni kurulmakta olan Türk birlikleri arasına alındı. Türk asıllı olduğu kabul edilen Ebü's-Sâc, ilk askerî faaliyetlerine Afşin'in (Haydar b. Kāvûs) maiyetinde katıldı. Bâbek isyanını bastırmakla görevlendirilen Afşin'in emrinde küçük bir birlik kumandanı olan Ebü's-Sâc, Bâbek'in merkezi Bez düşüp Bâbek kaçınca 400-500 kişilik bir kuvvetle onu takibe memur edildi ve bir baskın sonunda Bâbek'in annesini, karısını ve diğer yakınlarını ele geçirdi. Yirmi yıldan beri İslâm devletinin başına çeşitli gâileler açan Bâbek Ermeniler tarafından teslim alındıktan sonra Ebü's-Sâc vasıtasıyla Berzend'de Afşin'e teslim edildi (10 Şevval 222/15 Eylül 837).

Halife Mu'tasım-Billâh devrinde 839 yılında Taberistan'da isyan eden Mâz-yâr b. Kârin'in isyanını bastırmak üzere sevk edilen Ebü's-Sâc, isyanın bastırılmasından sonra bu defa Mengü Çûr'un Azerbaycan'daki ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi, ancak burada başarılı olamadı.

Ebü's-Sâc, bir taraftan Afşin'e olan yakınlığı, diğer taraftan Mengü Çûr karşısındaki başarısızlığı sebebiyle uzun süre önemli bir göreve getirilmemiştir. Ancak Abbâsî Halifesi Mutevekkil-Alellah (Ca'fer b. Muhammed) tarafından 242 (856-57) yılında Tarîkimekke valiliğine tayin edilerek Irak ile Mekke arasındaki hac yolunu bedevî Arap kabilelerine karşı korumakla görevlendirildi. Uzun süre bu vazifede kalan Ebü's-Sâc, bu sırada âsi Muhammed b. Sâlih el-Hasanî'nin Medine yakınlarındaki Süveyka'da bulunan karargâhını da tahrip etti. Mu'tez-Billâh ile Müstaîn-Billâh arasındaki hilâfet mü-

cadelesinde Müstaîn'i tutan Ebü's-Sâc, 249'da (863) Halife Müstaîn tarafından Kınnesrîn bölgesinde Tenûh kabilesi mensupları arasında çıkan bir isyanı bastırmak üzere Kuzey Suriye'ye gönderildi. 27 Nisan 865 tarihinde Bağdat'a çağrıldı ve şehre girişinde bizzat Halife Müstaîn tarafından karşılanarak kendisine hil'at giydirildi. Daha sonra iktidar mücadelelerine katılarak Mu'tezz'in kuvvetlerini 865 yılının Temmuz ve Eylül aylarında yapılan iki çarpışmada mağlûp etti. Müstaîn ile Mu'tez arasındaki iktidar mücadelesi 25 Ocak 866'da Müstaîn'in hilâfetten çekilmesiyle son bulunca Mu'tezz'in Ebü's-Sâc'ı cezalandırması beklenirken Ebü's-Sâc Küfe ve çevresinin idaresine memur edildi, ancak buradaki görevi fazla uzun sürmedi. Daha sonra Türk askerlerine karşı Medâin'i savunmak üzere görevlendirildi. Cercerâyâ'da onları iki defa mağlûp ettiyse de şehre girmelerine engel olamadı. 252 Muharreminde (Şubat 866) Bağdat'a döndü ve Halife Müstaîn'in adamı Muhammed b. Abdullâh b. Tâhir tarafından Sevâd bölgesinin idaresine memur edildi. Ancak İsmâil b. Yûsuf el-Alevî'nin Mekke'de çıkardığı isyan sebebiyle Ebü's-Sâc tekrar Tarîkimekke valiliğine tayin edildi ve isyanı bastırarak Mekke'de sükûneti sağladı.

Ebü's-Sâc Rebülevvel 254'te (Mart 868) Diyârırmudar, Kınnesrîn ve Avâsım bölgelerinin valiliğine getirildi. İslâm devletinin Bizans'a karşı yaptığı gazâların merkezi durumunda olan bu askerî bölgedeki faaliyetleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Mu'temid-Alellah halife olunca Diyârırmudar, Diyârırebâ ve Cündikınnesrîn'de onun adına biat almakla görevlendirilmesinden, valiliğinin 870 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı yıl Basra bölgesinde patlak veren ve kısa sürede etrafa yayılan Zencî isyanının bastırılmasında birlik kumandanı olarak görev almıştır. 261'de (874-75) Ahvaz valiliğine getirilen Ebü's-Sâc, üvey kardeşi Abdurrahman'ın Zencîler tarafından mağlûp edilerek öldürülmesi üzerine Askerimükrem'e çekilince Zencîler Ahvaz'a girdi. Bunun üzerine valilikten azledildi.

Ebü's-Sâc, azlinden kısa bir süre sonra Fars ve civarını ele geçirerek Bağdat'a doğru ilerlemekte olan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'ın hizmetine girdi. Bu yüzden halifenin nâibi Muvaffak tarafından mal-

ları müsadere edildi. Ancak onun Ya'kûb'un saflarında faal rol oynadığına dair bilgi yoktur. Ya'kûb b. Leys'in 879'da ölümünden sonra kardeşi Amr b. Leys Halife Mu'temid ile barışınca Ebü's-Sâc Bağdat'a dönmek için izin aldı ve Saffârîler'in karargâhını terkettti. Fakat Bağdat'a varmadan Rebü'lâhîr 266'da (Kasım - Aralık 879) Cündişâpûr'da vefat etti.

Ebü's-Sâc idarî ve askerî alanda İslâm devletinin hizmetinde kırk yıl kadar çalışmıştır. Bağdat'taki bir grup askerî birliğe ona nisbetle el-Ecnâdû's-Sâciyye denilmekteydi. Temelleri Ebü's-Sâc tarafından atılan ve 892-929 yılları arasında Azerbaycan'da hüküm süren Sâcoğulları hânedanı da adını ondan almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 477, 497, 507; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 1222, 1228, 1276, 1436, 1559, 1594, 1599, 1616, 1624, 1656, 1685, 1888, 1896, 1937; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlû'l-âlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed es-Sakr), Beyrut, ts., s. 600-601, 609, 625-627; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 506; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 286; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 85, 151, 152, 157, 168, 276, 290, 333; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 250-251; VI, 415; Zambaur, *Manuel*, s. 179; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr*, IV, 228; a.m.f., "Banû Sâj", *Elr*, III, 718-719; M. Defrémery, "Mémoire sur la famille des Sadjides", *JA*, seri: 4, IX (1847), s. 409-446; X (1848), s. 396-436; Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sâc Oğulları I, Ebu's-Sâc Divdâd b. Yusuf Dîvdest", *TD*, sy. 30 (1976), s. 109-118; Cl. Huart, "Sâcîler", *IA*, X, 16.

HAKKİ DURSUN YILDIZ

EBÜ'S-SALÂH el-HALEBÎ

(أبو الصلاح الحلبي)

Ebü's-Salâh Takıyyüddîn
b. Necmiddîn b. Ubeydillâh el-Halebî
(ö. 447/1055)

Şia'nın İsnâaşeriyye âlimlerinden.

Doğum tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte muhtemelen 374 (984-85) yılında Halep'te doğdu. Tahsil amacıyla birçok defa Irak'a giderek İsnâaşeriyye'nin ünlü âlimlerinden Ebü Ca'fer et-Tûsî, Ebü Ya'lâ ed-Deylemî ve Şerîf el-Murtazâ'dan öğrenim gördü. Daha sonra Şerîf el-Murtazâ'nın Halep bölgesi halifesi oldu. Burada yürüttüğü öğretim faaliyetleri sonunda İbnü'l-Berrâc, İbn Ebü Kâmil et-Tarablusî, Reyhân b. Abdullâh el-Habeşî, Abdurrahman b. Ahmed en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Ali

EBÜ'S-SALÂH el-HALEBİ

el-Kerâcîkî gibi birçok öğrenci yetiştirdi ve bütün bu faaliyetleriyle İsnâaşeriyye'nin meşhur âlimleri arasına girdi. 447 (1055) yılında çıktığı hac yolculuğundan dönerken Halep'te veya Kudüs yakınlarındaki Remle'de öldü.

Kelâm, fıkıh ve hadis âlimi olarak tanınan Ebü's-Salâh, Allah'ın sıfatları ve rüyettullah gibi ilâhiyyât konularında tamamen Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir. Bazı kelâmî görüşleri şöyledir: Zâtının ötesinde Allah'ın sıfatları yoktur. Allah'ın kâdir, âlim ve mürid olduğu fiilleriyle ispat edilebilir. Bir fiil meydana getirmesi kâdir, fiilini sağlam halde yapması âlim, onu değişik alternatiflerden birine göre gerçekleştirmesi de mürid olduğunu gösterir. Fiilinin delâlet etmediği ilâve bir niteliğin Allah'a atfedilmesi mâkul değildir. Mütakellim olan Allah'ın konuşması fiilinden ibaretir (Taḳrībü'l-ma'ârif, s. 48-51, 66).

İnsanlar hatadan ve gûnahtan korunmuş olmadıkları için kendilerine rehberlik edecek mâsum önderlerin gönderilmesi ilâhî lutf ve hikmetin gereğidir; bu önderler de peygamberlerle imamlardır. Hz. Peygamber'den sonra rehberlik görevini, Allah'la irtibat noktasında peygamberlerden farkı bulunmayan ve nasla belirlenen Hz. Ali ile onun soyundan gelen imamlar yürütmüştür. Bütün imamlar peygamberler gibi mâsum, verdikleri hükümlerde yanılmayan olağan üstü kişilerdir. Şeriat onların yaptığı açıklamalar dışında herhangi bir yolla anlaşıp uygulanamaz. On iki imamdan herhangi birini tanımayan veya peygamberlerin taşıdığı niteliklere sahip olduklarını kabul etmeyen kimseler mümin değildir (a.g.e., s. 95, 100, 117, 119). Ebü's-Salâh, bazı âyet ve hadislerle dayanarak Ali ile evlâdının nas yoluyla imam tayin edildiğini, bunlara aykırı düşen hadislerin ise uydurma olduğunu ileri sürer (a.g.e., s. 123, 124, 127, 144, 146).

Ebü's-Salâh el-Halebî'nin, nübüvvetle aynı kategoride gördüğü ve Hz. Ali ile onun soyundan gelen on bir imama tahsis ettiği imâmet nazariyesini, özellikle bu nazariyeyi benimsemeyen büyük müslüman çoğunluğunu ve ikinci halife Hz. Ömer'i tekfir edişini İslâm'la bağdaştırmak mümkün değildir. Ebü's-Salâh'ın delil olarak ileri sürdüğü âyetlerin konu ile bir ilgisi yoktur. Sahih görülebilecek bazı hadislerden de kendisi tarafından çıkarılan sonuçları elde etmek ilmî açıdan mümkün görülmemektedir (bk. İMÂMET).

Eserleri. Daha çok fıkıh ve kelâma dair olan eserlerinden sadece üçünün günümüze kadar geldiği bilinmektedir. 1. *Taḳrībü'l-ma'ârif*. İsnâaşeriyye'nin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen eser Allah'ın birliği ve sıfatları (et-tevhîd ve'l-adl), nübüvvet, imâmet, ilk üç halife ile ilgili tenkitler ve "sâhibüzzamân"a ilişkin konulardan oluşmaktadır. Kitap, ilk üç halife ve onları tasvip eden ashap çoğunluğu hakkında İsnâaşeriyye'nin görüşlerini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Eser Rızâ el-Üstâzî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Kum 1363 hş./1404 h.). 2. *el-Burhân 'alâ şübûti'l-imân*. Kelâma dair küçük bir risâle olup yazma nüshaları mevcuttur (Taḳrībü'l-ma'ârif, nâşirin girişi, s. 23). 3. *el-Kâfi*. Muhammed Bâkır Meclîsî'ye ait *Biḥârü'l-envâr*'ın fıkıh kaynaklarından (Kum 1362 hş./1403 h.). Bunların dışında Şîa kaynaklarında zikredilen, ancak günümüze ulaşmış olmadığı bilinemeyen bazı eserleri de vardır (a.g.e., nâşirin girişi, s. 18-20).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü's-Salâh el-Halebî, *Taḳrībü'l-ma'ârif* (nşr. Rızâ el-Üstâzî), Kum 1363 hş., s. 48-51, 66, 95, 100, 117, 119, 123, 124, 127, 144, 146, 160, ayrıca nâşirin girişi, s. 3-26; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 71; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1385, II, 46, 120, 149; Abbas el-Kummî, *Sefinetü'l-bihâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Murtazâ), II, 42; A'yanü's-Şî'a, III, 634-635.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EBÜ'S-SALT ed-DÂNİ

(أبو الصلت الداني)

Ebü's-Salt Ümeyye b. Abdil'azîz b. Ebî's-Salt ed-Dânî el-İşbîlî el-Endülüsi (ö. 529/1134)

Endülüslü filozof,
şair, müzisyen, tabip, tarihçi,
astrolog ve mühendis.

460 (1068) yılında Endülü'sün doğusundaki Dâniye'de (Denia) doğdu. İlk tahsilini memleketinde Dâniye Kadısı Ebü'l-Velîd el-Vakkâşî'den yaptıktan sonra İşbîliye'ye (Sevilla) gitti; orada birçok âlimden edebiyat, felsefe, tıp, matematik, geometri, fizik, astronomi, botanik ve müzik dersleri aldı. Ebü's-Salt'ı İspanya'nın en muteber tabiplerinden biri olarak tanıtan M. Meyerhof, onun tıp bilgisini İbn Zühr'ün (ö. 525/1131) akrabası, kabiliyetli bir şair, müzisyen ve matematikçi olmakla kalmayıp Ahmed el-Gâfîkî gibi bir tabiat âliminin yanında görül-

düğünden bahseder (*Studies in Medieval Arabic Medicine*, s. 54). Yirmi yaşında iken maddî imkânlar ve ilim yönünden kendi ülkesine göre daha iyi durumda olan Mısır'a gitmek niyetiyle İşbîliye'den yola çıkmışsa da ancak 489 (1096) yılının kurban bayramı günü annesiyle birlikte İskenderiye'ye vardığını İbn Hallikân kaydetmektedir (*Vefeyât*, I, 246). Önce İskenderiye'de bir süre kalarak bilgilerini geliştirmeye çalışan Ebü's-Salt, daha sonra Halife Âmir-Biahkâmillâh devrinde (1101-1130) Kahire'ye giderek oraya yerleşti. Vezir Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin yakın dostlarından olan hazinekar Tâcülmeâlî Muhtâr onu himayesine aldı. Bir süre kendisine tıp ve astronomi alanlarında başarılı hizmetler veren Ebü's-Salt'ı Efdal b. Bedr'e tanıtarak zamanının kâtiplerinden üstün olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiklerini söyledi. Ebü's-Salt böylece Efdal b. Bedr'in kâtibi olduysa da bir müddet sonra Tâcülmeâlî'nin gözden düşmesi ve hapsedilmesi üzerine eski kâtip Ebü'l-Hasan Ali b. Ca'fer b. Nûn'un gayretleriyle o da görevinden alındı ve Kahire'deki büyük sarayın bitişiğinde bulunan Hizânetü'l-bünûd'da hapsedildi. Üç yıl kadar sonra 1111'de serbest bırakılınca tekrar İskenderiye'ye döndü; ardından da Mehdiye (Tunus) Emîri Ebü Tâhir Yahyâ b. Temîm'in yanına gitmek üzere 506 (1112) yılında Mısır'dan ayrıldı.

İyi bir tabip ve filozofun tabiat ve matematik ilimlerine, özellikle astroloji ve müzik gibi yan disiplinlere muhtaç olduğunu söyleyen Ebü's-Salt Mısır'da iken Galen ve Hipokrat'ın eserlerini inceledi ve tesbit ettiği bazı karmaşık problemlere dikkat çekti. Bunları çözümleyecek bir âlim bulamadığından dolayı daha sonra yazdığı *er-Risâletü'l-Mısrîyye* adlı eserinde (s. 31-32) Mısırlılar'ı eleştirdi. Astronomiyle uğraşmış ve bu konuda eser yazmış olan Ebü's-Salt'ın, Makkarî'nin naklettiği bir şiirinde (*Nefḥu't-tib*, I, 498; II, 110) Kahire dışında Karâfe yakınlarındaki bir vadide bulunan rasathâneyi tanıtırıp övmesi dikkate alınırsa rasat işiyle de yakından ilgilendiği söylenebilir. Kaynaklardan onun Mısır'da çok sayıda öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Yâkût el-Hamevî'nin bildirdiğine göre Süleyman b. Feyyâz el-İskenderânî ve astrolog Ebü Abdullah eş-Şâmî onun öğrencileri idiler (*Mu'cemü'l-üdebâ*, VII, 67-68, 69).

Ebü's-Salt 506'da (1112) Sanhâciler'in başşehri Mehdiye'ye gittiğinde Emîr Ebü